

до рівня бакалаврату, паралельно середній і фаховій освіті, однак такі норми не знайшли свого відображення в Перехідних положеннях проекту.

З огляду на викладене, вважаємо, що зазначені законопроекти підлягають доопрацюванню, включаючи, серед іншого, їх техніко-юридичну та редакційну складові.

Література

1. Загальна декларація прав людини: прийнята 10 грудня 1948 р. // Офіційний Вісник України. - 2008. - № 93. - Ст. 3103.

2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - Ст. 141.

3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права: прийнятий 16 грудня 1966 р. - [Електронний ресурс]: http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/995_042.

4. Податковий Кодекс України: Кодекс України від 2 грудня 2010 року // Відомості Верховної Ради України. - 2011. - № 13, 13-14, 15-16, 17. - Ст. 556.

5. Про вищу освіту: Закон України від 17 січня 2002 року // Відомості Верховної Ради України. - 2002. - № 20. - Ст. 134.

6. Про загальну середню освіту: Закон України від 13

травня 1999 року // Відомості Верховної Ради України. - 1999. - № 28. - Ст. 230.

7. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України від 1 червня 2000 року // Відомості Верховної Ради України. - 2000. - № 36. - Ст. 299.

8. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 13 грудня 1991 року // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 12. - Ст. 165.

9. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 року // Відомості Верховної Ради України. - 2011. - № 38. - Ст. 385.

10. Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2004 від 4 березня 2004 р. // Офіційний Вісник України. - 2004. - № 11. - Ст. 674.

11. Цивільний Кодекс України: Кодекс України від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 40-44. - Ст. 356.

*Михайлюк О.А.,
кандидат юридичних наук,
суддя Малиновського районного суду м. Одеси
Надійшла до редакції 12.09.2012*

УДК 341.4

ПОНЯТТЯ І ОЗНАКИ ЗЛОЧИНІВ ЗА МІЖНАРОДНИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ

Ролінський В. І.

В юридичній доктрині міжнародні злочини були виділені в особливу категорію правопорушень через ту велику суспільну небезпеку, яку вони представляють не тільки для окремих держав, а й для всього людства. Феномен міжнародної злочинності виявляв себе за різних часів і властивий різним культурам і суспільствам, має всілякі політичні, економічні, історичні та культурні корені. Одразу потрібно зазначити, що існують різні градації поняття “міжнародний злочин”. Не все, що заборонено національним кримінальним правом, є злочинним з позиції міжнародного права, і не все, що не заборонено національним кримінальним правом, є незлочинним. Такий підхід формує міжнародно-правове розуміння міжнародного злочину як діяння, що підлягає солідарному кримінальному переслідуванню держав або світового співтовариства загалом. Ступінь солідарності держав у кримінальному переслідуванні злочинів також може бути різним.

Мета цього дослідження полягає в тому, щоб розглянути розвиток вчень про міжнародний злочин у працях різних вчених, визначити поняття й ознаки злочинів за міжнародним кримінальним правом.

Взагалі, необхідність міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю, його постійного збільшення й поглиблення диктується рядом обставин.

По-перше, воно є важливим засобом ефективної охорони й захисту основних загальнолюдських цінностей, цих досягнень людської цивілізації, також і таких, як мир, життя, здоров'я, честь і гідність людей, милосердя, людяність, культура.

По-друге, оскільки злочинність є історично мінливим явищем, вона немає постійних кількісних і якісних характеристик. Їх параметри залежать від рівня розвитку суспільства, яке породжує злочинність.

По-третє, міжнародне співробітництво в боротьбі зі злочинністю сприяє взаємному позитивному впливу на процес удосконалення як міжнародного, так і внутріш-

нього державного законодавства [1, 5-6].

Правовим підґрунтям міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю виступають міжнародні договори, конвенції, домовленості, які визначають коло злочинів, і, як правило, покладають на держав-учасниць обов'язок закріпити у своєму національному законодавстві кримінальну відповідальність за їх вчинення. Діяння, визнані міжнародно-правовими актами як злочини, посягають на різні об'єкти, а також різняться між собою за характером і ступенем суспільної небезпеки. Однак загальною, характерною для них усіх ознакою є те, що завдана ними шкода носить міжнародний характер, тобто вона не обмежується рамками однієї держави, а зачіпає інтереси декількох країн і навіть усєї міжнародної спільноти, створюючи цим самим перепони для нормального розвитку міжнародних відносин.

Сучасна концепція міжнародного злочину базується на положеннях, розроблених у XIX ст. Праці вчених того часу - Бернарда, Більо, І. Блюнчлі, Бульмеринка, Віллефорта, А. Гефтера, Грольмана, Кларка, Кардаілака, Фіоре, Фон-Моля, Ламмаша, Мура, Ф.Ф. Мартенса, М.С. Таганцева, М.М. Коркунова, В.П. Даневського, Е.Я. Шостака, Д.П. Нікольського, Є.К. Сімсона й ін. - залишаються неперевершеними з точки зору широти наукового світогляду. Так, І. Блюнчлі й А. Гефтер ще наприкінці XIX ст. визнавали конкретні правопорушення міжнародного характеру злочинними й водночас звертали увагу на обов'язок усіх держав притягати винних до відповідальності [2, 12].

Розвиток вчень про міжнародний злочин продовжувався в першій половині XX ст. представниками “уніфікаційного руху” (проф. Пелла, Сальдана, Леві, Політес, Доннеде де Вабр і ін.) [3, 1].

У дореволюційній літературі проблему міжнародних злочинів досліджували В. Грабар, Л. Камаровський, Н. Коркунов, Ф. Ліст, Ф. Мартенс та інші вчені. До таких

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

злочинів вони відносили прагнення одних держав до поневолення інших і всесвітнього панування, напад без оглядки на війни і без достатнього приводу.

Події ХХ ст. (дві світові війни, велика кількість локальних війн і міжнаціональних конфліктів) зумовили активізацію дослідження питань міжнародних злочинів. Особливо актуальною проблема боротьби з такими правопорушеннями стала після Другої світової війни. Важливу роль при цьому відіграло утвердження принципів Нюрнберзького трибуналу, суд над німецькими і японськими військовими злочинцями та, відповідно, новий підхід до поняття міжнародного злочину як злочину проти миру й людства. Над проблемою боротьби з міжнародними злочинами плідно працювали Д. Левін, П. Ромашкін, А. Трайнін, М. Шаргородський. До теми міжнародних злочинів у різний час зверталися також такі провідні науковці, як Ю.Г. Барсегов, О.І. Бастрікін, І.П. Блищенко, Н.О. Бондаренко, С.В. Бородін, Р.М. Валєєв, В.А. Василенко, В.С. Верещетін, Л.Н. Галенська, М.В. Жданов, О.В. Змієвський, І.М. Іванова, Р.А. Каламкарян, І.І. Карпець, В.М. Кудрявцев, І.І. Лукашук, А.В. Наумов, В.П. Панов, А.І. Полторак, М.М. Полянський, М.Ю. Рагинський, Ю.О. Решетов, П.С. Ромашкін, М.Д. Шаргородський та ін.

У сучасній Україні окремі теоретичні й прикладні питання розглядаються в дисертаційних працях, монографіях, відповідних розділах підручників, наукових статтях. У вітчизняній юриспруденції до них зверталися, зокрема, В.Ф. Антипенко, О.Ф. Висоцький, В.П. Базов, М.О. Баймуратов, В.І. Борисов, В.Г. Буткевич, О.І. Виноградова, В.О. Глушков, А.П. Закалюк, Н.А. Зелінська, Ю.А. Іванов, С.В. Ківалов, В.П. Ємельянов, А.С. Мацько, В.В. Мисик, Є.В. Наден, В.О. Навроцький, Є.Л. Стрельцов, Л.Д. Тимченко, В.М. Точилловський, В.В. Фуркало, А.Б. Шеварега та ін. Слід відзначити, що дослідження міжнародних злочинів посідає все більш помітне місце в сучасній російській правовій науці, про що свідчать праці Р.А. Адельханяна, І.Ю. Белого, О.І. Бойцова, Ю.Г. Васильєва, В.М. Волженкіної, О.Г. Волеводза, Р.А. Каламкаряна, О.Г. Кібальника, І.І. Лукашука, В.В. Лунєєва, Л.В. Іногамової-Хегай, А.В. Наумова, В.С. Овчинського, В.П. Панова, Ю.С. Ромашова, Ю.В. Трунцевського, М.І. Костенка та ін.

Сьогодні питання боротьби з міжнародними злочинами з кожним днем набувають все більшого практичного значення, адже тероризм, незаконний обіг наркотиків і зброї, торгівля людьми та інші види міжнародної злочинності посіли помітне місце в суспільній свідомості як серйозні правові, соціальні та політичні проблеми, що мають інтернаціональний характер. Зумовлено це також створенням Міжнародного кримінального суду, який покликаний вирішувати складні питання міжнародно-правового характеру. Однак доводиться констатувати, що теоретичні надбання з міжнародного кримінального права на сьогодні продовжують містити чимало прогалин, зокрема це стосується поняття “міжнародного злочину”, яке не має достатньо чіткого й узгодженого змісту. У розрізі цього слід погодитися з Н.А. Зелінською, яка вважає, що у вітчизняній і світовій міжнародно-правовій доктрині зберігається дефініційна невизначеність, яка є наслідком дефіциту наукових досліджень і політико-ідеологічних протиріч недавнього минулого. Немає єдиної цілісної концепції, здатної відобразити зміст поняття “міжнародний злочин” у контексті міжнародного права; відсутні чіткі концептуальні параметри поняття “транснаціональний злочин”, “конвенційний злочин”; не знайдено

відповідь на питання про межі поняття “екстрадиційний злочин” [3, 2]. Що стосується злочинів міжнародного характеру, то їх у кримінально-правовій доктрині ще називають: “злочинами по міжнародному праву”, “злочинами проти міжнародного права”, “злочинами згідно з міжнародним правом” [4, 86; 5, 598]; “конвенційними злочинами”, “кримінальними злочинами міжнародного характеру”, “міжнародними загальнокримінальними злочинами” [6, 13; 7, 29-31]; “злочинами, які порушують міжнародний правопорядок” і т.д. Безумовно, що така ситуація викликала актуалізацію подальших наукових розвідок у сфері МКП.

На думку В.П. Панова, ці відмінності носять термінологічний характер і перераховані назви фактично є синонімами: “Указанные преступления чаще всего посягают на внутрисоветский, национальный порядок. Одновременно они затрагивают интересы других стран или международного сообщества, подрывая основы сотрудничества государств и другие стороны международных отношений. По своей юридической природе они в своем большинстве могут быть отнесены к общеуголовным преступлениям, осложненным “иностранным элементом” [3, 40]. Отже, В.П. Панов ототожнює поняття “злочин міжнародного характеру”, “загальнокримінальні злочини, ускладнені “іноземним елементом” і “транснаціональні злочини”.

Одним з перших серед вітчизняних науковців питань міжнародних злочинів торкнувся І.І. Карпець. На його думку, визначення міжнародного злочину дасть можливість визнати таким тільки те діяння, яке являє собою підвищену небезпеку для людства, для нормальних відносин між державами незалежно від їх соціально-політичного ладу. При цьому він виділяє ще й злочини міжнародного характеру, під якими пропонує розуміти “преступные деяния, предусмотренные международными соглашениями, не относящиеся к преступлениям против человечества, но посягающие на нормальные отношения между государствами, наносящие ущерб международному сотрудничеству в различных областях отношений (экономических, социально-культурных, имущественных и т.п.), а также организациям и гражданам” [8, 97, 103]. Як впливає з його праць, для розмежування цих двох явищ вчений використовував два критерії: об’єкт посягання та міжнародно-правовий акт, який проголошує необхідність встановлення кримінальної відповідальності за такого роду деліктні діяння.

Д.Б. Левін розглядав міжнародні злочини як “посягательства на свободу народов мира либо как посягательства на интересы всего прогрессивного человечества, как посягательства на коренные основы международного общения, на права и интересы всех государств” [цит. за 9, 31].

І.І. Лукашук і А.В. Наумов у своїх спільних працях трактують міжнародний злочин як “виновное нарушение индивидом нормы международного уголовного права”. Такий злочин вимагає наявності міжнародного елементу, який може полягати в самому характері протиправного діяння, об’єкті чи результаті. Так, злочин може бути направлений проти загальних інтересів миру та безпеки чи посягати на більш обмежені інтереси, наприклад, окремої іноземної держави [10, 70]

П.С. Ромашкін говорить про посягання на основи міжнародних відносин [9, 31].

М.І. Лазарев відносить міжнародні злочини до злочинів, що посягають на незалежність кожного народу та мирні відносини між народами [9, 31].

Л.А. Моджорян розглядає ці злочини як посягання на саме існування держави та нації [9, 31].

А.Н. Трайнін позначив цю групу діянь як злочини проти людства, посягання на основи існування й прогресивного розвитку народів [11, 135].

При деякій розбіжності дефініцій вказані автори сходяться в тому, що до групи міжнародних злочинів слід відносити злочини проти миру (планування, підготовка, розв'язування або ведення агресивної війни або війни в порушення умов міжнародних договорів, домовленостей); військові злочини (порушення законів або звичаїв війни); злочини проти людяності (вбивства, винищування, поневолення, заслання й інші жорстокі дії, вчинені щодо цивільного населення до або під час війни, або переслідування з політичних, расових або релігійних мотивів з метою вчинення чи у зв'язку з будь-яким злочиним, який є предметом юрисдикції Міжнародного військового трибуналу); використання заборонених засобів, способів і знарядь ведення війни; геноцид, екоцид, біоцид, апартеїд, найманство.

З позиції В.О. Навроцького, міжнародні злочини можна визначити як посягання на суверенітет народів, міжнародний мир, на саме існування держав і націй, обмежуючи їх коло посяганнями, передбаченими Статутом Нюрнберзького міжнародного військового трибуналу. У подальшому позиція В.О. Навроцького була дещо змінена. Його зусиллями була запропонована наступна дефініція: "Злочини, кримінальна караність яких передбачена актами національного законодавства та міжнародно-правовими актами, умисно або з необережності вчинені фізичними особами або керівниками організацій чи держав, які виступають їх суб'єктами, що посягають на інтереси міждержавного спілкування кількох держав чи всю міжнародну спільноту" [12, 437-444].

Н.А. Зелінська вважає, що під поняттям "міжнародний злочин" потрібно розуміти "соціально небезпечне діяння, яке заборонене національним і/чи міжнародним кримінальним правом і підлягає солідарному кримінальному переслідуванню в рамках міжнародної і/чи національної кримінальної юрисдикції" [3, 6].

А.В. Задорожний, В.Г. Буткевич і В.В. Мицик пишуть про "тягчайшие международные преступления", під якими розуміють "международные правонарушения, которые ставят под угрозу уничтожения существующий международный правопорядок, затрагивают права и интересы всего мирового сообщества, как правило, осуществляются с неправомерным применением вооруженных сил, иных неправомерных принудительных мер, ставят под угрозу существование государства и т.п." Із зазначеного можна зробити висновок, що поняттям "найбільш тяжкі міжнародні злочини" охоплюються діяння держав і індивідів.

Цієї позиції дотримуються багато українських вчених. Професор Е.Л. Стрельцов стверджує: "В соответствии с принятой в международном праве классификацией, уголовная ответственность физических лиц наступает за совершение таких преступлений: 1) международные преступления, ответственность за которые физические лица несут только при условии, что их деяния связаны с преступной деятельностью государств...; 2) за совершение преступлений международного характера...". Відносно злочинів міжнародного характеру Е.Л. Стрельцов зазначає: "В целом эти преступления не имеют непосредственной связи с преступной деятельностью конкретного государства, как преступления, указанные в предыдущей группе. Но в то же время они посягают

на международный и национальный правопорядок, на мирное сотрудничество государств в сфере экономики, торговли, права и свободы человека, интересы юридических лиц. Все это позволяет говорить, что они являются общественно опасными для многих государств. В то же время в масштабе одного государства, очевидно, невозможно осуществить весь комплекс мер по противодействию таким преступлениям... По своей юридической природе данные преступления в отличие от международных преступлений являются достаточно "обычными", однако в них присутствует "иностраннный элемент" [13, 39].

Для розмежування міжнародних злочинів і злочинів міжнародного характеру Е.Л. Стрельцов пропонує наступні критерії: а) держава за вчинення злочинів міжнародного характеру громадянами відповідальності не несе. Кримінальній відповідальності підлягають лише фізичні особи на основі міжособистісних стосунків, але за кримінальними законами іншої держави. При цьому держава-учасник угоди по боротьбі з такими злочинами повинна трансформувати норми конкретної конвенції у своє кримінальне законодавство; б) злочини міжнародного характеру вчинюються на території декількох держав, або їх співучасниками є іноземці, або наслідки злочинів проявляються за межами держав, в яких вони були здійснені...; в) конвенційність, це означає, що необхідна міжнародна угода, яка встановлює злочинність і караність конкретного діяння; г) ці злочини загалом неоднорідні за своїм характером і змістом. Частина з них ніби межує зі "звичайними" злочинами, які передбачені кримінальним законодавством інших держав.

Встановлюючи критерії розмежування міжнародних злочинів і злочинів міжнародного характеру, А.Е. Сунцов і Ю.В. Трунцевський зазначають, що основними критеріями відмежування міжнародних злочинів від злочинів міжнародного характеру необхідно визнати:

порушення державою міжнародних зобов'язань;
настання міжнародної кримінальної відповідальності фізичної особи (осіб), винної в таких злочинах і діючої від імені держави чи ні, але держава, з огляду на те, що не вживала заходів з їх запобігання або припинення, обов'язково стає суб'єктом міжнародної відповідальності, причому для встановлення міжнародної (кримінальної) відповідальності не обов'язково, аби міжнародні злочини були криміналізовані в національному законодавстві;

міжнародні злочини завдають шкоди інтересам не лише однієї держави, а ставлять під загрозу міжнародний правопорядок загалом. До злочинів міжнародного характеру відносяться кримінальні злочини, щодо яких укладені багатосторонні міжнародні домовленості [11, 135-136].

Отже, вказані автори також здійснюють розмежування міжнародних злочинів і злочинів міжнародного характеру як за матеріальними ознаками, так за критерієм нормативного встановлення їх протиправності.

Як зазначають Р.А. Каламкарян і Р.А. Мюллерсон, "когда в международно-правовых документах встречается термин "преступление", это может означать: а) совершение физическими лицами уголовно наказуемых деяний, затрагивающих интересы нескольких государств, с которыми последние договариваются вести борьбу; б) наиболее тяжкие правонарушения, совершение которых влечет определение государства как преступного (например, агрессия); в) нарушение определенных международных стандартов в области защиты прав человека,

которые государства должны соблюдать при разработке и применении норм своего внутреннего уголовного права (например, рекомендации об отмене или ограничении применения смертной казни)”.

Н.Ф. Кузнецова вважає, що міжнародними є злочини проти миру, людства (людяності) та військові [14, 352].

Як уже згадувалося, поняття “міжнародний злочин” тісно межує з дефініцією “злочин міжнародного характеру”.

І.І. Карпец дає наступне визначення злочинів цього виду: “Преступления международного характера - это деяния, предусмотренные международными соглашениями (конвенциями), не относящиеся к преступлениям против человечества, но посягающие на нормальные отношения между государствами, наносящие ущерб мирному сотрудничеству в различных областях отношений (экономических, социально-культурных, имущественных и т. п.), а также организациям и гражданам, наказуемые либо согласно нормам, установленным в международных соглашениях (конвенциях), ратифицированных в установленном порядке, либо согласно нормам национального уголовного законодательства в соответствии с этими соглашениями” [9, 48].

З позиції авторів “Курсу международного права”, злочини міжнародного характеру - це “протиправні діяння окремих осіб чи груп осіб, що посягають на інтереси двох, декількох чи всіх держав, на міжнародний правопорядок, тобто ті, що володіють особливою, міжнародною суспільною небезпекою” [15, 194]. При цьому критеріями для віднесення того чи іншого злочину до категорії злочинів міжнародного характеру, повинні виступати дві обставини: 1) суспільна небезпека діяння, яке посягає на міжнародні відносини, на міжнародний правопорядок; 2) наявність спеціальної міжнародної конвенції про боротьбу з таким діянням або включення в міжнародний договір більш широкого призначення спеціальних положень схожого змісту.

Злочини міжнародного характеру вирізняє й Н.Ф. Кузнецова, відмежовуючи їх від міжнародних злочинів за допомогою фактично лише одного критерію - об’єкту злочину. Злочини міжнародного характеру - загальнокримінальні злочини, які заподіюють шкоду в тій чи іншій сфері міждержавних відносин, проте вони не посягають на основи існування людства [14, 352].

В.О. Навроцький вважає, що злочини міжнародного характеру - це посягання на нормальні добросусідські взаємовідносини між державами й народами. Вони вчинюються в мирний час, але провокують конфлікти, породжують міжнародну напругу. Залежно від характеру конкретних посягань вони можуть заподіювати шкоду не лише національним інтересам, а й інтересам інших держав, інтересам міжнародної спільноти. Необхідність встановлення відповідальності за такі злочини проголошується в міжнародних конвенціях і договорах, випливає із загальновізисних звичаїв міждержавних стосунків, а конкретні норми, які визначають злочинність і караність посягань, містяться в національному законодавстві.

На думку Д.С. Азарова, злочинам міжнародного характеру притаманні такі основні ознаки: 1) вони передбачені в міжнародних правових актах; 2) відповідальність за їх вчинення настає відповідно до національного кримінального законодавства; 3) об’єктивні ознаки певного складу злочину міжнародного характеру проявляються в суспільному житті одразу декількох держав; 4) об’єктом цих посягань не є мир, суверенітет держав, основи існування націй [16, 141]. Від злочинів міжнародного

характеру слід відрізнити транскордонні злочини - посягання, вчинення яких завжди пов’язане з перетинанням кордонів, переміщенням через них людей, предметів, тощо (наприклад, контрабанда, ввезення підробленої валюти). Не всі транскордонні злочини можуть бути визнані такими, яким притаманний міжнародний характер, адже не всі вони передбачені міжнародними правовими актами (наприклад, незаконний експорт чи імпорт дисків для лазерних систем зчитування).

У питанні ознак злочинів міжнародного характеру В. Іващенко пропонує закріпити за цією категорією деліктів наступні характерні риси: по-перше, відповідальність за злочини міжнародного характеру несуть фізичні особи; по-друге, об’єктом злочинного посягання в цьому разі виступають нормальні відносини, міждержавне співробітництво, права людини й інші загальнолюдські цінності; по-третє, кримінальна відповідальність за ці злочини міжнародного характеру настає за національними нормами кримінального, кримінально-процесуального й кримінально-виконавчого законодавства.

Вже було наголошено, що всі злочини міжнародного характеру передбачені певними міжнародними правовими актами, їх ще називають конвенційними. У контексті цього незрозумілою видається позиція Д.С. Азарова, який вважає, що серед конвенційних злочинів є й такі, яким не притаманний міжнародний характер, оскільки їх об’єктивні ознаки не можуть проявлятися в суспільному житті декількох держав одразу [16, 141]. По-перше, автор суперечить ним же висловленій тезі про те, що прояв об’єктивних ознак злочинів міжнародного характеру в суспільному житті декількох держав априорі є однією з основних їх рис, по-друге, наведений приклад про відсутність міжнародного характеру в злочинах корупційної спрямованості викликає, як видається, обґрунтовані сумніви.

У науковій літературі зустрічається також такий термін, як “транснаціональні злочини”, при цьому найбільш поширеною є позиція, прихильники якої ототожнюють транснаціональні злочини та злочини міжнародного характеру [14, 343, 345; 17, 8; 18, 4-9; 19, 18-19]. Відповідно до іншої точки зору, поняття “транснаціональні злочини” за своїм змістом є більш широким, ніж поняття “злочини міжнародного характеру”, оскільки перше охоплює й ті посягання, протидія яким не має міжнародно-правової основи [20, 10-16].

Поняття транснаціонального злочину відрізняється як від поняття міжнародного злочину (тобто злочинів, що визнаються такими відповідно до міжнародного права, наприклад, військові злочини), так і локальних злочинів, на які можуть впливати фактори поза сферою юрисдикції задіяної держави, але які, по суті, обмежені юрисдикцією однієї держави. У всесвітньому звіті про злочинність і правосуддя, підготовленому для ООН Центром профілактики міжнародної злочинності, наголошується: “Найбільш загальна відмінна риса транснаціонального злочину полягає в тому, що він включає перетинання кордонів або юрисдикції держав. Саме по собі перетинання кордону може передбачати як діючих, так і потенційних злочинців - що перетинають кордони в ході своєї злочинної діяльності (наприклад, перетинання кордонів для вчинення актів терору або насильства) або намагаючись уникнути правосуддя, - йдеться про незаконні товари або доходи від незаконної діяльності. Воно може також включати передачу інформації, що, по суті, “віртуально” на противагу фізичному перетинанню

кордону. Є також деяка невизначеність щодо самих злочинів. Врешті-решт, різні правові системи криміналізують різні діяння й передбачають за них різні покарання. Як би там не було, значне коло діянь підпадає під міжнародні конвенції, без яких було б майже неможливо здійснювати правосуддя в міжнародних справах і очікувати при цьому хоч якогось результату. Ці конвенції - найвідомішою з них, можливо, є Конвенція ООН 1988 р. проти незаконної торгівлі наркотиками й психотропними препаратами, - відображають, що державами поділяється розуміння того, що певні діяння мають бути врегульовані, заборонені або криміналізовані” [11, 136-137].

Вагомий внесок у нормативну регламентацію боротьби з транснаціональними злочинами здійснила Організація Об'єднаних Націй, прийнявши Конвенцію проти транснаціональної організованої злочинності. Частина 2 статті 3 Конвенції встановлює: “Злочин носить транснаціональний характер, якщо: він вчинений більш ніж однією державою; він вчинений в одній державі, але суттєва частина його підготовки, планування, керівництва або контролю мали місце в іншій державі; він вчинений в одній державі, але за участю організованої злочинної групи, що здійснює свою злочинну діяльність у більш ніж одній державі; він вчинений в одній державі, однак істотні наслідки мають місце в іншій”.

На думку фахівців, цей документ підводить солідну правову базу під боротьбу з названим симбіозом. У ньому визначені ознаки організованої злочинної групи, транснаціональної злочинності, містяться конкретні пропозиції з приводу криміналізації таких діянь, як участь в організованій злочинній групі, легалізація злочинних доходів, корупція, перешкоджання здійсненню правосуддя. Конвенція регулює також широке коло питань, пов'язаних з екстрадицією злочинців, захистом свідків і потерпілих, міжнародною співпрацею правоохоронних органів і ін.

Викликає інтерес і питання визначення місця транснаціональних злочинів у класифікації деліктів, які підпадають під юрисдикцію МКП. Це питання в науці й досі залишається відкритим. На думку І.І. Карпеца, не є міжнародними злочинами або злочинами міжнародного характеру, а значить, і не підпадають під дію міжнародного кримінального права загальнокримінальні злочини, передбачені національним кримінальним законодавством, хоча б вони й були виконані на території декількох держав або проти іноземних громадян [9, 30]. А.Є. Сунцов і Ю.В. Трунцевський не настільки категоричні у своїх думках: “К особою группе преступлений, являющихся объектом озабоченности международного сообщества, условно можно отнести транснациональные преступления, составы которых не вошли в понятие международных преступлений или преступлений международного характера. Это уголовные преступления, выходящие за пределы какого-нибудь одного государства и приобретающие международный характер лишь в конкретной ситуации в связи с появлением в составе преступления международного, “иностранного” элемента (хищения, мошенничества, похищения детей и т.д.). По поводу подобных преступлений между государствами заключаются двусторонние соглашения о правовой помощи, направленные на пресечение попыток преступников скрываться от правосудия за рубежом, а также на недопущение сбыта похищенного или “отмывания” преступных доходов за границей и т.п. Например, ранее угоны автомобилей не считались опас-

ным видом преступлений. Если же оценить масштабы, которые это явление приняло в Европе, и учесть, что появились системы угонов и поставок автомобилей на юг и на восток, то становится ясно, что данное явление уже переходит в новое качество, приобретает истинное международный размах” [11, 137]. На думку ряду науковців, до транснаціональних злочинів слід відносити нелегальну міграцію, торгівлю жінками й дітьми з метою примусового заняття ними проституцією, поширення дитячої порнографії, корупцію, розкрадання й незаконний експорт культурних цінностей, викрадення та контрабанду автомобілів, незаконну торгівлю об'єктами флори і фауни, торгівлю людськими органами, поширення контрафактної продукції, комп'ютерні злочини й ряд інших.

Транснаціональні злочини за своєю формально-юридичною природою (походженням) є неоднорідними. Частина з них закріплена в спеціальних міжнародних конвенціях, частина - виключно в джерелах внутрішньодержавного кримінального законодавства. Це дозволяє говорити про те, що транснаціональні злочини частково можуть бути віднесені до групи злочинів міжнародного характеру (конвенційних злочинів), і частково - до групи злочинів, відповідальність за яких спочатку встановлювалася національним кримінальним законодавством.

Злочини в міжнародному кримінальному праві повинні відповідати певним юридичним ознакам, які вирізняють, характеризують цю групу діянь. У теорії вітчизняного кримінального права головним чинником соціальної обумовленості кримінально-правових норм є суспільна небезпечність діяння, яка полягає в тому, що посягання завдає чи створює загрозу заподіяння істотної шкоди суспільним відносинам. Саме небезпечність діянь виступає основним критерієм у криміналізації; шкода, яка завдається злочинцем, є своєрідною матеріалізацією суспільної небезпечності, вираженням її ззовні, конкретним актом поведінки людини. Ця ознака визначається як обов'язкова для злочину в кримінальному праві багатьох держав.

Завданням міжнародного кримінального права є захист миру, безпеки людства, міжнародного правопорядку від злочинних посягань. У сенсі цього слушною видається думка А.Г. Кибальника, який вважає, що “как общественная опасность в отечественном уголовном праве, так и способность преступления в международном уголовном праве причинить вред интересам мирового правопорядка - это объективное качество деяния, его внутренняя характеристика” [21].

У силу принципу “*nullum crimen sine lege*” невід'ємною ознакою будь-якого злочину по міжнародному кримінальному праву необхідно вважати його протиправність. Протиправність означає пряму заборону діяння згідно з міжнародним кримінальним правом. При цьому протиправність як формальна ознака діяння не допускає застосування міжнародного кримінального права за аналогією (ч. 2 ст. 22 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду). Як уявляється, не можна як порушення ознаки протиправності діяння розглядати дію рішень міжнародних організацій (прецедентів міжнародних судів) внаслідок того, що вони є правотлумачними, а не правовстановлюючими джерелами міжнародного кримінального права.

Не зважаючи на відсутність вказівки на обов'язковість встановлення вини у вчиненні діяння, як ознаку будь-якого злочину необхідно розглядати винуватість особи в його

здійсненні. Винність означає, що суб'єкт, який виконує об'єктивну сторону делікту, має певне психічне відношення до своєї дії (бездіяльності) і можливих наслідків своєї дії (бездіяльності). Акти міжнародного кримінального права нерідко використовують при характеристиці психічної діяльності такої особи наступні терміни:

- "намір" (ст. 2 Конвенції про попередження злочину геноциду й покарання за нього);

- "усвідомлення" (ст. 2 Конвенції про боротьбу з торгівлею людьми й з експлуатацією проституції третіми особами);

- "навмисність" (ст. 1 Конвенції про боротьбу з незаконними актами, направленими проти безпеки цивільної авіації) [21].

Як випливає із зазначених прикладів, для інкримінування злочину по міжнародному кримінальному праву необхідно встановити певний психічний стан особи, яка вчинила це діяння (а в ряді випадків мотивацію та (або) очікувану мету дій особи). У науці кримінального права такий психічний стан, процеси отримали назву "вина у вчиненні злочину". Необережна вина в міжнародному кримінальному праві - явище виняткове. На можливість такої форми вини у вигляді самовпевненості чи недбалості можна вказати тільки в злочинах екологічного характеру (забруднення навколишнього середовища) і в складі пошкодження підводного морського кабелю. Багато складових містить пряму вказівку на такі ознаки суб'єктивної сторони, як мотиви й цілі здійснення злочину. Так, мотиви злочинів проти світу й безпеки людства не відіграють жодного значення при юридичній оцінці діяння, якщо вони не охоплюються визначенням цього злочину. А, наприклад, "комерційні цілі" при незаконному обігу наркотичних засобів є обов'язковою характеристикою декількох діянь, які утворюють сам обіг (ст. 36 Єдиної Конвенції про наркотичні засоби).

Акти міжнародного кримінального права послідовно вимагають від держав-учасниць встановлювати не просто злочинність того або іншого діяння в національному законі, а і його караність. Отже, можна говорити про те, що ознакою всякого злочину по міжнародному кримінальному праву є відповідальність фізичної особи за його здійснення. Через специфіку правовідносин у міжнародному кримінальному праві, а також застосування норм міжнародного кримінального права, формальні межі відповідальності зазвичай у самих міжнародно-правових актах не встановлені. З цієї причини межі відповідальності за кожний злочин встановлюються національним законодавцем відповідно до приписів міжнародного кримінального права.

Правосуддя щодо міжнародних злочинів може здійснюватись як органами міжнародної юстиції (наприклад, Нюрнберзький і Токійський міжнародні трибунали), так і національною юстицією держав, але переслідування цих небезпечних для людства діянь є міжнародно-правовим обов'язком держав, що вже неодноразово підтверджувалось позицією ООН [1, 10-11]. Що ж стосується злочинів міжнародного характеру, то особи, винні в їх вчиненні, несуть відповідальність тільки перед національними судами й на основі норм внутрішньодержавного кримінального законодавства, діючих відповідно до міжнародно-правових актів, які формулюють ці злочини. Єдиним юридичним критерієм віднесення того чи іншого делікту до цієї категорії є регулювання його міжнародно-правовими нормами. За відсутності цього критерію виключається

міжнародний характер злочину, навіть при наявності в ньому "іноземного елемента". Наприклад, міжнародні договори, конвенції, домовленості не передбачають як злочини міжнародного характеру заволодіння особистим майном громадян. Тому ці злочини, навіть вчинені щодо іноземців, не будуть віднесені до цієї категорії.

Коло суспільних відносин, на які посягають злочини міжнародного характеру, є доволі різноманітним. Норми внутрішньодержавного кримінального законодавства, які встановлюють відповідно до міжнародно-правових актів кримінальну відповідальність за конкретні злочини міжнародного характеру, присутні майже у всіх главах і розділах Особливої частини кримінальних кодексів держав СНД. Злочини міжнародного характеру мають суттєві відмінності, які стосуються характеру та ступеню їх суспільної небезпеки. Однак незважаючи на ці відмінності, боротьба з ними всіма без винятку має важливе значення для подальшого розвитку міжнародних відносин, розширення й поглиблення міжнародного співробітництва.

Феномен транснаціональної злочинності вже давно не визнає таких державно-правових категорій, як "суверенітет", "цілісність", "недоторканість кордонів" і посягає на основні загальнолюдські цінності, які стали надбанням цивілізації. У цих умовах перед міжнародною спільнотою стоїть завдання концентрації уваги на формах транснаціональної злочинності, що проявляються в різних актах: тероризму, також щодо всесвітньої мережі Інтернет, незаконному обігу зброї, наркотиків, легалізації злочинних коштів, екоциду й біоциду та ін. Недаремно найбільш пріоритетними напрямками запобігання злочинності Підсумковий документ Всесвітнього саміту ООН (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/60/1 від 16.09.2005 р.) називає протидію тероризму, транснаціональній злочинності (у тому числі контрабандному переміщенню людей, торгівлі людьми, незаконному обігу наркотиків, торгівлі зброєю), організованій злочинності й корупції, етнічним злочинам, злочинам проти людства.

Література

1. Международно-правовые обязательства и внутригосударственное уголовное законодательство: Специализированная информация / Рос. АН, Ин-т науч. информ. по обществен. наукам. - М., 1993. - 82 с.
2. Іващенко В. Проблема класифікації міжнародних злочинів у статуті Нюрнберзького міжнародного воєнного трибуналу // Підприємництво, господарство і право. - 2004. - № 10. - С. 12-14.
3. Зелінська Н.А. Міжнародно-правова концепція міжнародного злочину. Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. Докт. юрид. наук. - К., 2007. - 34 с.
4. Косачев К.Н. Ядерный терроризм и международно-правовые механизмы борьбы с ним // Государство и право. - 2004. - № 8. - С. 85-92.
5. Фердросс А. Международное право. - М.: Изд-во иностр. лит., 1959. - 742 с.
6. Панов В.П. Сотрудничество государств в борьбе с международными уголовными преступлениями. - М., 1993. - 212 с.
7. Ушаков Н.А. Основания международной ответственности государств - М.: Междунар. отношения, 1983. - 98с.
8. Карпец И.И. Международная преступность. - М.: Наука, 1988. - 112 с.
9. Карпец И.И. Преступления международного характера. - М.: Юрид. лит., 1979. - 262 с.

10. Лукашук И.И., Наумов А.В. Международное уголовное право: Учеб. - М.: Спарк, 1999. - 287 с.

11. Спиридонов А.П., Анисимов В.Ф., Михайлова О.Г., Гурбанов А.Г., Тарайко В.И., Третьяков И.Л. Конвенционные преступления в системе преступлений по международному уголовному праву // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. - 2006. - № 1 (29). - С. 134-140.

12. Навроцький В.О. Поняття та ознаки міжнародних злочинів // Вісник Львівського університету. Серія юридична. - 2003. - Вип. 38. - С. 437-444.

13. Зелинская Н.А. Международные преступления и международная преступность. / Н.А. Зелинская. - М.: "Юридическая литература", 2006. - 568 с.

14. Курс уголовного права. Особенная часть: Учебник для вузов: В 5 т. / Под ред. Г.И. Борзенкова и В.С. Комиссарова. - М.: ИКД "Зерцало-М", 2002. - Т. 5. - 512 с.

15. Курс международного права: в 7 т. Т. 6 Отрасли международного права / И.Н. Арцибасов, И.И. Лукашук, Б.М. Ашавский и др. - М., 1992. - 312 с.

16. Азаров Д.С. Злочини міжнародного характеру та суміжні поняття // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: Матеріали міжнарод. наук.- практ. конференції: У 2 ч. - Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. - Ч. 1. - С. 140-143.

17. Волеводз А.Г. Противодействие компьютерным преступлениям: правовые основы международного сотрудничества. - М.: ООО Изд-во "Юрлит информ", 2002. - 496 с.

18. Кузнецова Н.Ф. Главные тенденции развития российского уголовного права // Уголовное право в XXI веке: Материалы Международ. науч. конф. на юрид. фак-те МГУ им. М.В. Ломоносова 31 мая - 1 июня 2001 г. - М.: ЛексЭст, 2002. - С. 4-9.

19. Фисенко И.В. Борьба с международными преступлениями в международном уголовном праве. - Минск: Тесей, 2000. - 336 с.

20. Комиссаров В.С. К вопросу о понятии транснациональных преступлений // Современные проблемы борьбы с транснационально преступностью: Матер. Международ. науч.-практ. конф. (г. Сочи, 9-12 октября 2000 г.). - Краснодар: Изд-во Кубанск. гос. ун-та. - 2000. - С. 10-16.

21. Кибальник А.Г. Международное уголовное право: Краткий курс лекций // [Электронный ресурс]: www.stavsu.ru/chairs.aspx?info=other&idChair=111&idPage=559.

*Ролінський В.І.,
кандидат юридичних наук, доцент
Одеської національної морської академії
Надійшла до редакції 10.09.2012*

УДК 34:316.3

ТРАНЗИТИВНІСТЬ ДЕРЖАВНООРГАНІЗОВАНОГО СУСПІЛЬСТВА: ОСНОВНІ МОДЕЛІ

Матвеева Л. Г.

Для означення сучасного суспільства, що знаходиться в стані безперервного динамічного розвитку, дослідники найчастіше використовують поняття "постіндустріальне суспільство", "інформаційне суспільство", "транзитивне суспільство". Характерними ознаками такого транзитивного суспільства є соціальна рухливість і соціальна мобільність, адаптивність до модернізаційних і глобалізаційних процесів.

У тисячолітній історії людського суспільства змінилася безліч держав, які виникали й зникали в результаті війн і революцій, завоювань, поділів і об'єднань. У ході розвитку людських уявлень на природу історичного прогресу, місце й значення індивідуума в соціальних процесах з'явилися різні теорії та погляди, в яких обґрунтовуються класифікації держави і їх критерії.

Аналітичні дослідження розвитку державності та права в різні історичні періоди, виявляючи них загальне й особливе, типове й виняткове, як правило, поза увагою залишають феномен транзитивності. Цій термін для української правової науки є новим і маловживаним. Близьким за змістом поняттю "транзитивність" є: "перехідність", "трансформація", "здвиг".

Транзитивна доба - це складний етап загальноісторичного процесу, який має бути усвідомлений як особлива система, що має свій устрій і свої закономірності функціонування. Сучасний перехідний процес, що переживає Україна й більшість постсоціалістичних країн, одержав назву трансформації, оскільки він зачіпає весь спектр суспільного життя, політичну, економічну й соціальну структури, духовне життя, правову сферу, сферу державного управління й державного будівництва.

Точний прогноз "непевних", перехідних процесів виявляється на практиці вельми проблематичним і

умовним. Тому природа виникнення транзитивних процесів у суспільстві до кінця не вивчена. Окремі аспекти поставленої в цій статті проблеми були висвітлені в роботах М.М. Арзамаскіна, І.М. Бородіної, В.В. Горшеніна, О.В. Прокоф'євої, В.В. Сорокіна, Л.Г. Удовики, В.М. Якушика, які переважно присвячені сучасним державно-правовим феноменам.

Між тим транзитивні держави та право перехідного характеру були відомі ще з минулих епох, проте тільки ХХ і початок ХХІ століття дав їх масові зразки. Одні з них виникали в результаті розпаду колоніальних систем і характеризувалися розвитком нових суспільних відносин. Інші поєднували ознаки різних типів держав, наприклад, скандинавські країни поєднують ознаки традиційно буржуазної держави з елементами держав соціалістичного типу. У третій можлива поява нових якісних рис, які не притаманні жодному досі відомому типові держави.

Радянські соціальні науки не приділяли уваги транзитивним державам як скороминущим явищам, оскільки панувала думка про революційний характер соціальних переходів. У реальності, як виявилось, революція є, скоріше, винятком, ніж правилом соціальної транзитивності. Найбільш природним, перспективним і найменш болісним для суспільства є еволюційний шлях соціального розвитку, тому наявність транзитивних держав є цілком закономірною. Вони не тільки можуть існувати тривалий час, а й самі по собі є втіленням певної стабільності, хоча й іншої, ніж у звичайної держави (у стадії застигності, як сказав би Огюст Конт).

Російський дослідник М.М. Марченко зауважує, що вивчення причин і "історій хвороб" держави і права, рівно, як і вражаючих їх криз, має вельми важливе значення не

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**